

BARTŁOMIEJ RUSIN

UNIwersytet Jagielloński
WYDZIAŁ STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I POLITYCZNYCH
KATEDRA HISTORII POLSKIEJ POLITYKI
E-MAIL: BARTLOMIEJ.RUSIN@GMAIL.COM

Niemiecki eksport broni do Bułgarii w okresie od sierpnia 1938 do lutego 1941 roku

STRESZCZENIE

W artykule omawiana jest kwestia niemieckich dostaw uzbrojenia do Bułgarii od 1 sierpnia 1938 roku do 1 marca 1941 roku. W tym okresie Bułgaria, dzięki udzielonym przez Berlin kredytom, dokonała znacznych zakupów różnego rodzaju uzbrojenia, przygotowując się do realizacji swoich celów rewizjonistycznych w postaci odzyskania utraconych po I wojnie światowej terytoriów. Dostawy niemieckiej broni nie pozwoliły na uzupełnienie braków i uzyskanie przez Bułgarię statusu znaczącej siły militarnej na Bałkanach. Stanowiły one za to ważne narzędzie umacniania wpływów Berlina w tym bałkańskim państwie, co skutkowało ostatecznie przyłączeniem się Bułgarii do koalicji państw „Osi” na początku 1941 roku.

SŁOWA KLUCZOWE

handel bronią, II wojna światowa na Bałkanach, historia Bułgarii, stosunki bułgarsko-niemieckie

Na mocy postanowień traktatu pokojowego z Neuilly-sur-Seine z 27 listopada 1919 roku Bułgaria została poddana znacznym ograniczeniom w zakresie liczebności armii i posiadanego materiału wojennego. Liczebność oddziałów ograniczono do symbolicznej liczby 20 tys. żołnierzy ochotników, wstrzymując jednocześnie nabór do armii bułgarskiej¹. Traktat nakładał

¹ Stanowiły o tym art. 65 i 66 części IV traktatu z Neuilly. Do tego należy dodać żandarmerię w liczbie 10 tysięcy i straż graniczną liczącą 3 tys. osób (art. 69 dokumentu). Zob. *Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol Signed at Neuilly-Sur-Seine, November 27, 1919*, Ottawa 1920, s. 27–28.

również limity na sprzęt wojskowy we wszystkich rodzajach broni, co budziło zrozumiałe niezadowolenie bułgarskich władz i społeczeństwa. Kraj zmuszony był odłożyć na bok przynajmniej tymczasowo swoje roszczenia rewizjonistyczne wobec świeżo utraconych terytoriów. Najdotkliwsza była utrata Tracji Zachodniej na rzecz Grecji, która pozbawiła Bułgarię strategicznego połączenia lądowego z Morzem Egejskim i dalej przez ten akwen z Morzem Śródziemnym, skutecznie przeszkadzając w rozwoju kontaktów (przede wszystkim o charakterze gospodarczym) z krajami regionu. Na rzecz nowo powstałego Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów Bułgaria utraciła drobne skrawki na zachodzie, a Rumunii zmuszona była oddać położone na styku Dunaju i Morza Czarnego ziemie południowej Dobrudży².

Pokonaniem w I wojnie światowej państwu nie sprzyjała sytuacja polityczna w regionie, bowiem kraje bałkańskie, słusznie przekonane o popularności poglądów rewizjonistycznych w kręgach władzy i w społeczeństwie bułgarskim³, starały się izolować Sofię na arenie międzynarodowej w całym okresie międzywojennym. Celowi temu służyła przede wszystkim powołana w 1934 roku Ententa Bałkańska, skupiającą Turcję, Jugosławię, Grecję i Rumunię. W pakcie podpisanym w Atenach 9 lutego 1934 roku kraje te zobowiązały się do zachowania istniejących granic na Półwyspie Bałkańskim, skutecznie blokując bułgarskie dążenia rewizjonistyczne. Pewna zmiana tej polityki nastąpiła 31 lipca 1938 roku, kiedy to w Salonikach podpisano układ o nieagresji między państwami Ententy Bałkańskiej a Bułgarią, znoszący ograniczenia wojskowe nałożone na to państwo w Neuilly⁴.

Dostawy sprzętu wojskowego z Niemiec zaczęły docierać do Bułgarii nielegalnie jeszcze we wcześniejszych latach (w czym dopomogło ponowne obsadzenie stanowiska attaché wojskowego w Sofii w 1933 roku)⁵, ale aż do momentu przyłączenia się Bułgarii do koalicji państw „Osi” 1 marca 1941 roku państwo to nie zdążyło odrobić strat w wyposażeniu oddziałów i ilości

² Л. Спасов, *Българската дипломация 1919–1944 г.*, София 2015, s. 19–24.

³ E. Znamierowska-Rakk, *Bułgarski rewizjonizm terytorialny a zbliżenie Bułgarii z III Rzeszą*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 2009, t. XLIV, s. 78–79.

⁴ *Спогодба между България и Балканското съглашение, Солун, 31 юли 1938 г.*, [w:] *Дипломатически документи по участието на България във втората световна война, Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939–1944 г.)*, съст. Ц. Билярски, И. Гезенко, София 2006, s. 498.

⁵ Wtedy też, po wizycie Hermanna Goeringa na przełomie maja i czerwca 1935 roku, Bułgaria otrzymała 24 samoloty myśliwskie i rozpoznawcze Heinkel. Rok później do Bułgarii trafiło 12 myśliwców Arado i 12 samolotów bombowych Dornier. Zob. В. Златарски, *Райхът и Царството. Германското присъствие в България 1933–1940 г.*, София 2014, s. 38–39, 97.

posiadanego sprzętu wojskowego, co uniemożliwiało mu podjęcie samodzielnej walki o odzyskanie utraconych ziem. Jediną nadzieją na zmianę istniejącego stanu rzeczy było stopniowe zacieśnianie współpracy z równie rewizjonistycznie nastawioną Trzecią Rzeszą, głównie poprzez rozwój kontaktów handlowych, w tym importu uzbrojenia, co w sytuacji nierównej siły gospodarczej obu partnerów szybko doprowadziło do sytuacji, w której to Berlin stał się hegemonem w bilateralnych stosunkach gospodarczych i politycznych (zob. Tabela 1)⁶.

Celem artykułu jest przybliżenie zjawiska eksportu broni z Trzeciej Rzeszy do Bułgarii od 1 sierpnia 1938 do końca lutego 1941 roku oraz prześledzenie, jaki był jego wpływ na stopniowe zacieśnianie współpracy politycznej między Berlinem a Sofią. W okresie dwóch i pół roku Bułgaria mogła legalnie dokonywać zakupów broni za granicą dzięki umowie podpisanej w Salonikach 31 lipca 1938 roku z państwami Paktu Bałkańskiego. Cezurą końcową stanowi moment podpisania przez Bułgarię układu sojuszniczego z Trzecią Rzeszą w Wiedniu 1 marca 1941 roku. Tekst ma spełniać rolę przyczynkarską. Konieczne jest z pewnością prowadzenie dalszych, bardziej pogłębionych badań w oparciu o literaturę i dokumenty niemieckojęzyczne niewykorzystane tutaj. W artykule dominuje perspektywa bułgarska, jak się wydaje pozostająca w cieniu dominujących narracji niemieckich w tym temacie czy w ogóle polityki Trzeciej Rzeszy w regionie Europy Południowo-Wschodniej w latach trzydziestych i w okresie II wojny światowej.

Tytułem wstępu należy dopowiedzieć, że nie wszyscy bułgarscy uczeni zgadzają się z tego typu periodyzacją rodzimej historii wojskowości. Jeden z badaczy tematu zaproponował, aby okres 1919–1944 podzielić na następujące etapy: 1) lata 1919–1924 – kiedy armia bułgarska była praktycznie rozbrojona i podlegała nadzorowi międzysojuszniczej komisji kontrolnej; 2) lata 1925–1938 – kiedy nie działała już komisja kontrolna i rozpoczął się etap nieoficjalnej odbudowy sił militarnych armii bułgarskiej oraz 3) lata 1939–1944 – od wybuchu II wojny światowej do wkroczenia wojsk radzieckich na terytorium Bułgarii w początkach września 1944 roku. Na tym etapie tworzono nowe jednostki w armii oraz wprowadzano znaczące zmiany w ich strukturze i funkcjonowaniu, związane z warunkami prowadzonej wojny⁷. Naszym zdaniem wyróżnienie okresu między połową 1938 a po-

⁶ Н. Генчев, *Българо-германски дипломатически отношения (1938–1941 г.)*, [w:] *Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали*, т. 1, ред. Х. Христов, София 1972, s. 393.

⁷ С. Явашчев, *Реформите в българската армия, отразени в регламентиращите документи от 1919 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 6, s. 128–129.

czątkiem 1941 roku – zaproponowane przez innego cytowanego w tekście uczonego bułgarskiego – nie jest jednak błędem i pozwala na pełniejsze zrozumienie procesu stopniowego uzależniania Bułgarii od Trzeciej Rzeszy oraz miejsca, jakie zajmował handel bronią w stosunkach bilateralnych między tymi krajami.

W omawianym okresie Bułgaria dokonywała zakupów broni przede wszystkim dzięki kredytom udzielanym przez Niemcy. Berlin przez cały okres międzywojenny utrzymywał wysoki poziom wymiany handlowej z Bułgarią, jednak dopiero w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku udało się Niemcom zdobyć dominującą pozycję w stosunkach handlowych z tym bałkańskim krajem, podobnie jak z innymi państwami regionu. Należy zaznaczyć, że nie chodziło tu jedynie o maksymalne wykorzystanie ich potencjałów rolnych i surowcowych. Nadrzędnym celem Berlina było utworzenie „wielkiej przestrzeni gospodarczej”, polegającej na trwałym powiązaniu tego obszaru pod względem politycznym i gospodarczym z hitlerowskimi Niemcami⁸. Ponadto, od lutego 1938 roku eksport broni podlegał nadzorowi Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht, OKW), które *de facto* decydowało o tym, czy określony rodzaj sprzętu mógł być w całości bądź w części wysyłany do innego kraju, czy też należało go zarezerwować wyłącznie dla armii niemieckiej, co stało się szczególnie istotne po wybuchu wojny we wrześniu 1939 roku⁹. Penetrację niemiecką w krajach Europy Południowo-Wschodniej ułatwiało także powoływanie przedstawicielstw handlowych poszczególnych przedsiębiorstw i banków w Bułgarii i państwach sąsiednich, jak również odnowienie działalności tak zwanego Środkowoeuropejskiego Kongresu Gospodarczego, instytucji utworzonej jeszcze w 1924 roku, z siedzibą w Wiedniu¹⁰.

Przed wybuchem II wojny światowej Bułgaria uzyskała w sumie trzy kredyty, dzięki którym możliwy był zakup broni od Trzeciej Rzeszy. Umowę na udzielenie pierwszego z nich (w formie tajnego protokołu) podpisano jeszcze przed formalnym zniesieniem ograniczeń wojskowych nałożonych na Bułgarię w Neuilly 12 marca 1938 roku. Rząd Rzeszy udzielił Bułgarii kredytu na 30 mln marek niemieckich (Reichsmark), za które Sofia zobowiązała się kupić uzbrojenie w różnych niemieckich przedsiębiorstwach.

⁸ Zob. I. Stawowy-Kawka, *Ekspansja gospodarcza Trzeciej Rzeszy w Jugosławii i Rumunii (1929–1939)*, Kraków 1993; M. Колева, *Германската икономическа политика към България между двете световни войни 1919–1939 г.*, София 2012, s. 106–134.

⁹ C. M. Leitz, *Arms Exports from the Third Reich, 1933–1939: The Example of Krupp*, „Economic History Review” 1988, Vol. LI, No. 1, s. 141.

¹⁰ E. Людеман, *За икономическата експанзия на германския империализъм в Румъния, България и Югославия преди 1945 г.*, „Исторически преглед” 1970, кн. 5, s. 139–152.

Splata zaciągniętego kredytu miała trwać pięć lat (począwszy od 1942 roku), przy zachowaniu 6% odsetek w skali rocznej. Płatności zobowiązano się dokonać w formie wysyłanych do Niemiec płodów rolnych i surowców, w tym przede wszystkim rud ołowiu i cynku (25% wartości całego kredytu) oraz metali kolorowych, których gospodarka niemiecka bardzo potrzebowała. Ilość wysyłanej rudy miała przewyższyć ilości ustalone w dotychczasowych umowach dwustronnych¹¹. Wartość kredytu była znacząco niższa niż wcześniej proponowane przez Sofię 100 mln marek niemieckich, niemniej i tak udzielona kwota stanowiła ważny wkład w proces dozbrajania armii bułgarskiej. Realizacją zamówień zajęła się specjalna komisja na czele z generałem Rusi Rusewem, przebywająca w Niemczech od kwietnia do lipca 1938 roku. Od początku spotkała się ona jednak z niechęcią, a przynajmniej ostrożnością przedsiębiorstw niemieckich, obawiających się, że długi okres spłaty kredytu może stanowić dla Bułgarii problem, w związku z czym żądały one zapłaty w funtach szterlingach lub podwyższyły ceny na określone rodzaje uzbrojenia¹². Problem udało się przezwyciężyć dopiero po włączeniu się w negocjacje Hermanna Goeringa, który udzielił producentom gwarancji państwowej w wysokości 85% wartości sprzedawanej broni. Ostatecznie, w lipcu 1938 roku podpisano porozumienie o wielkości bułgarskich zamówień wojskowych. Bułgaria zgłosiła zapotrzebowanie na 260 moździerzy, 172 działa przeciwlotnicze, 140 dział przeciwpancernych oraz 164 działa polowe różnego kalibru (wraz z amunicją), jak również urządzenia celownicze dla artylerii przeciwlotniczej i trzy łodzie torpedowe firmy Lurssen, posiadającej stocznie w Bremie¹³. Największy udział w zamówieniach bułgarskich przypadł jednak przedsiębiorstwom Kruppa i Rheinme-

¹¹ З. Златев, *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник”, 1996, кн. 4, s. 71.

¹² Niechętna szybkiej realizacji zamówień bułgarskich była też część dowództwa Wehrmachtu, która opowiadała się za pozostawieniem jak największej ilości sprzętu na wyposażeniu armii niemieckiej w związku z odbudową sił militarnych i możliwością wybuchu kolejnego konfliktu zbrojnego w Europie. Zob. Л. Спасов, *Дейността на българските правителства за въоръжаване на войската (1919–1939 г.)*, „Военноисторически сборник”, 1984, кн. 6, s. 59.

¹³ В. Златарски, op. cit., s. 209. Dwie zamówione łodzie torpedowe trafiły do Warny w kwietniu i czerwcu 1939 roku, ostatnia przyплыła do portu w Ruse w lipcu 1941 roku, skąd podjęła dalszy rejs do portu w Warnie. Prócz tych łodzi podstawę siły bojowej bułgarskiej marynarki wojennej stanowiły również cztery kutry torpedowe brytyjskiej firmy Power Boat. W okresie II wojny światowej podstawowym zadaniem tych jednostek było patrolowanie i obrona bułgarskiego wybrzeża. Temu samemu celowi służyło również rozbudowanie artylerii nad Morzem Czarnym oraz Egejskim, która stanowiła podstawę obrony wybrzeża. Zob. А. Прокопиев, *Отбрана на морско крайбрежие от българската армия през втората световна война (1939–1944)*, София 2013, s. 16–17.

tall. Miały one dostarczyć Bułgarii broń o wartości ponad 11 mln marek. W ramach wspomnianego kredytu w styczniu 1939 roku bułgarskie Ministerstwo Obrony podpisało także umowę z firmą Carl Zeiss z Jeny na dostawę urządzeń celowniczych dla artylerii przeciwlotniczej na sumę 1 179 665 marek. Miały one zostać dostarczone do Bułgarii w kolejnym roku¹⁴.

Wzrostem wpływów niemieckich w Bułgarii zaniepokojone były mocarstwa zachodnie, w tym przede wszystkim Francja i Wielka Brytania. Z drugiej strony także rząd bułgarski zainteresowany był poszerzeniem wachlarza możliwości, jeśli chodzi o import broni. W tym celu jeszcze na początku sierpnia 1938 roku podpisano umowę z Francją na udzielenie Bułgarii kredytu w wysokości 375 mln franków. 75 mln z tej kwoty miało zostać przeznaczonych na zakup broni we francuskich przedsiębiorstwach, za pozostałe 300 mln zobowiązano się natomiast zakupić wagony, lokomotywy i inne materiały na rozwój kolei. Równocześnie rząd w Sofii oczekiwał, że umowa stanie się impulsem do zwiększenia bułgarskiego eksportu do Francji, co jednak nie nastąpiło, głównie ze względu na nieufne stanowisko przedsiębiorstw francuskich, oczekujących, że Bułgaria zapłaci z góry 80% wartości zamawianej broni (ustawodawstwo bułgarskie pozwalało na wykonywanie płatności z wyprzedzeniem w maksymalnym wymiarze 40%). Fiaskiem zakończyły się również rozmowy z Wielką Brytanią, gdzie sektor bankowy, wobec odmowy udzielenia gwarancji przez rząd, odmówił przyznania kredytu¹⁵.

Kolejny tajny protokół w sprawie kredytu podpisano 21 kwietnia 1939 roku po długich rokowaniach, w których znaczną przeszkodę dla strony niemieckiej stanowiły Wielka Brytania i Francja (jak wskazaliśmy wyżej, w połowie poprzedniego roku podjęły one intensywne wysiłki na rzecz przecią-

¹⁴ М. Колева, *op. cit.*, s. 123. Należy dodać, że przez cały ten okres istniała znaczna konkurencja między poszczególnymi przedsiębiorstwami niemieckimi o dostęp do rynków zagranicznych i podpisywanie umów na dostawy broni z poszczególnymi krajami. Rząd niemiecki, obawiając się utraty kontraktów na rzecz firm zagranicznych, a co za tym idzie osłabienia swoich wpływów politycznych w Europie Południowo-Wschodniej (ale nie tylko), powołał do życia Towarzystwo ds. Eksportu Materiału Wojennego (Ausfuhrgemeinschaft für Kriegsgewehr, AGK), w którym skupiona była większość najważniejszych niemieckich producentów broni. Jeden z najpoważniejszych konfliktów toczył się właśnie między przedsiębiorstwami Kruppa i Rheinmetall, doprowadzając między innymi do procesu sądowego w 1937 roku, w związku z kwestią kontraktów na dostawy broni przeciwpancernej do Portugalii. Zob. С. М. Leitz, *op. cit.*, s. 143–145.

¹⁵ Д. Вачков, М. Иванов, *Българският външен дълг през „второто златно десетилетие”, 1934–1939 г.*, [w:] *Историята на българския външен дълг на България 1878–1990 г.*, ч. II, ред. Д. Вачков, М. Иванов, Ц. Тодорова, София 2008, s. 179–180.

gnięcia Bułgarii na stronę państw zachodnich). Rozmowy na temat udzielenia nowego kredytu zainicjowała Bułgaria jesienią 1938 roku, kiedy to poseł bułgarski w Berlinie Pyrwan Draganow spotkał się w tej sprawie z szefem „Planu Czteroletniego” Hermannem Goeringiem i ministrem propagandy Rzeszy Josephem Goebbelsem. Draganow argumentował, że Bułgaria potrzebuje kredytu, aby dzięki zakupionej broni móc ochronić własne granice oraz zachować neutralność w sytuacji, gdyby któryś z sąsiadów chciał wciągnąć kraj w niepotrzebny konflikt¹⁶. Niechętnie udzielaniu nowego kredytu były niemieckie ministerstwa gospodarski i finansów (szef tego drugiego resortu Lutz Schwerin von Krosigk odmówił nawet początkowo podpisania porozumienia), przeważyły jednak argumenty dyplomatów, którzy zwracali uwagę, że kolejna pożyczka poważnie wzmocni obecność niemiecką na południe od Dunaju. Ostatecznie, na mocy porozumienia podpisanego przez posła Draganowa, generała Rusi Rusewa i Carla Clodiusa ze strony niemieckiej, Trzecia Rzesza udzieliła Bułgarii kredytu na kwotę 45 mln marek na zakup różnego rodzaju uzbrojenia (bez samolotów) w niemieckich firmach zbrojeniowych. Warunki spłaty zaciągniętego zobowiązania pozostawały takie same, jak w przypadku protokołu podpisanego nieco ponad rok wcześniej¹⁷. Podobnie jak poprzednio, główne zamówienia otrzymały firma Rheinmetall i koncern Kruppa, które w okresie między październikiem 1940 a majem 1941 roku miały dostarczyć do Bułgarii między innymi 78 dział, 200 tys. sztuk amunicji, 40 tys. min, 113 tys. pocisków armatnich różnego kalibru, oprzyrządowanie dla 29 baterii artylerii przeciwlotniczej i radiostacje o wartości prawie 1 mln marek niemieckich. Prócz tego do Bułgarii trafić miało 250 ciągników artyleryjskich¹⁸. Pomimo że drugi tajny protokół nie przewidywał zakupu samolotów bojowych, delegacji bułgarskiej, przebywającej w Berlinie w kwietniu 1939 roku, udało się uzyskać zgodę Goeringa na przekazanie 147 samolotów z arsenału przejętego miesiąc wcześniej po aneksji Czechosłowacji. Cenę eksportowanych samolotów ustalono na 60% ich ów-

¹⁶ Л. Петров, *Някои проблеми на военната политика на България през периода 1934–1939 г.*, „Известия на Института за Военна История” 1983, т. 36, s. 158.

¹⁷ В. Златарски, *op. cit.*, s. 231–235.

¹⁸ З. Златев, *op. cit.*, s. 72. W wyniku podpisania drugiego protokołu umocniła się też pozycja Trzeciej Rzeszy w eksploatacji kopalń węgla kamiennego, rud ołowiu, cynku i miedzi. Ponadto, w tym okresie Niemcy prowadzili w Bułgarii badania nad wielkością i możliwością eksploatacji zasobów chromu i manganu. Określone korzyści odniosła też strona bułgarska: materiały do rozbudowy kopalni (drewno, cement) miały być kupowane w Bułgarii, a ponadto siłą roboczą stanowili Bułgarzy, co pozwalało skutecznie walczyć z bezrobociem w niektórych regionach kraju (na przykład w górach Pirin na południowym zachodzie). Zob. В. Златарски, *op. cit.*, s. 237–239.

czesnej wartości. Ostatecznie maszyny te trafiły do Bułgarii w pierwszej połowie 1940 roku, razem z sześcioma zdobycznymi samolotami francuskimi (zob. Tabela 3)¹⁹.

Na mocy trzeciego protokołu, podpisanego 24 czerwca 1939 roku, udzielono Bułgarii kredytu w wysokości 35 mln marek niemieckich. Ze strony Trzeciej Rzeszy umowę sygnował Carl Clodius, natomiast po stronie bułgarskiej minister finansów Dobri Bożiłow, Pyrwan Draganow i generał Rusi Rusew. Termin płatności rozłożono na lata 1942–1947, przy zachowaniu 6% odsetek w skali rocznej. Bułgaria zobowiązywała się również do zwiększenia eksportu surowców przemysłowych na kwotę co najmniej 5,5 mln marek niemieckich. Najważniejszą różnicą w stosunku do poprzednio protokołu było uzupełnienie zamówień bułgarskich o nowoczesne samoloty – zakup miał dotyczyć w sumie 20 maszyn, w tym 10 bombowców i 10 samolotów myśliwskich²⁰. Stronie bułgarskiej udało się również wyzyskać klimat polityczny, aby przyspieszyć realizację niektórych dostaw. Po wcześniejszych naciskach niemieckich na zwiększenie udziału Rzeszy w eksploatacji bułgarskich zasobów mineralnych tym razem to król Borys III oraz premier Georgi Kjoseiwanow, wykorzystując argument zagrożenia agresją ze strony Związku Sowieckiego (w rejonie Warny miały być rzekomo dostrzeżone okręty wojenne ZSRR), nalegali na szybsze dostawy broni. Obaj politycy w rozmowach z Herbertem von Richthofenem, posłem niemieckim w Sofii, wskazywali też na konieczność umieszczenia dodatkowych dział na granicy z Turcją oraz przekazanie Bułgarii dwóch łodzi podwodnych o wyporności 250 ton każda (wartość obu okrętów opiewała na 7 mln marek niemieckich)²¹.

Przed wybuchem II wojny światowej Bułgarii udało się podpisać jeszcze kilka umów na dostawy broni z przedsiębiorstwami niemieckimi. 27 lipca 1939 roku podpisano porozumienie z koncernem Kruppa na dostawy materiałów artyleryjskich o wartości 10 250 000 marek niemieckich, a już dwa tygodnie później kolejny kontrakt na dostawy pocisków do dział przeciwlotniczych kalibru 88 mm (o wartości 405 tys. Reichsmarek). W ramach 45 mln kredytu podpisano umowy między innymi z firmami Rheinmetall, której wartość opiewała na ponad 16 mln marek niemieckich, oraz firmą Deutsche Werke, mającą dostarczyć do Bułgarii torpedy (o wartości ponad 1 mln marek). W połowie 1939 roku między generałem Rusi Rusewem a firmą Oxyliquit-Sprengluft-Gesellschaft z miasta Vestchau/Spreewald została podpisana umowa na dostarczenie do Bułgarii nowego rodzaju materiałów wy-

¹⁹ Л . Спасов, *Дейността...*, op. cit., s. 64.

²⁰ З. Златев, op. cit., s. 72–73.

²¹ Л . Спасов, *Дейността...*, op. cit., s. 65.

buchowych o wartości 50 tys. Reichsmarek. W sumie Bułgaria w ramach dwóch pierwszych kredytów zamówiła w Trzeciej Rzeszy broń o wartości ponad 75 mln marek niemieckich, które miały zostać spłacone w ramach bułgarsko-niemieckich umów clearingowych oraz w surowcach wysyłanych do Rzeszy²².

Wybuch wojny w niewielkim stopniu zmienił kierunek stosunków bilateralnych między Bułgarią i Trzecią Rzeszą. Co prawda Bułgaria ogłosiła neutralność wobec konfliktu (uczyniła to 15 września 1939 roku), niemniej była to neutralność życzliwa wobec Berlina, co premier Kjosiewanow zadeklarował w czasie rozmowy z posłem Richthofenem. Konflikt nie przerwał też dostaw materiału wojennego do Bułgarii, choć zauważalne było spowolnienie całego procesu, a ponadto kraje sąsiednie również stwarzały trudności. Grecja stanowczo sprzeciwiała się roszczeniom terytorialnym ze strony Sofii (chodziło o ziemie Tracji Zachodniej, które dałyby Bułgarii strategicznie ważne wyjście lądowe na Morze Śródziemne), natomiast Jugosławia odmówiła tranzytu niemieckiej broni przez swoje terytorium. Formalnie zatrzymanie transportów spowodowane było brakiem ważnego pozwolenia na tranzyt niemieckiego oręża, faktycznie jednak chodziło o zmniejszenie dostaw broni dla armii jugosłowiańskiej zgodnie z dyrektywą Adolfa Hitlera, który w priorytetowy sposób nakazał traktować Sofię²³. Dodatkowo, także Rumunia obawiała się reakcji bułgarskiej na wybuch wojny – jak wspomniano wyżej, Sofia ogłosiła neutralność dopiero 15 września, wcześniej jednak zdołała skoncentrować 11 dywizji (130 tys. żołnierzy) wzdłuż Dunaju i na granicy z Turcją. Bukareszt obawiał się, że w przypadku rozprzestrzenienia się konfliktu na Bałkany Bułgaria porzuciłaby niechybnie swoją neutralność i przyłączyła się do Rzeszy, mając na uwadze przede wszystkim odzyskanie od Rumunii terytorium Dobrudży Południowej²⁴.

W połowie lutego 1940 roku premierem został znany germanofil prof. Bogdan Fiłow, co stanowiło symboliczny akt w procesie zacieśniania współpracy niemiecko-bułgarskiej, nie tylko w sferze wojskowej. Fiłow nie próżnował również na tym polu, spotykając się z Hitlerem w lipcu tego samego roku w Salzburgu. W przekazanym Führerowi memorandum premier bułgarski podkreślił, że pomimo trudności w związku z prowadzoną wojną do-

²² М. Колева, *op. cit.*, s. 127–128.

²³ З. Златев, *op. cit.*, s. 75; З. Златарски, *op. cit.*, s. 340.

²⁴ Ostatecznie prowincja ta znalazła się powtórnie (wcześniej miało to miejsce w latach 1913–1919) w granicach państwa bułgarskiego na mocy umowy podpisanej w Krajowej 7 września 1940 roku. Zob. A. Kastory, *Rozbiór Rumunii w 1940 roku*, Warszawa 2002, s. 117–119, 263–265.

stawy niemieckie do Bułgarii są realizowane w sposób regularny, zwracał jednak uwagę na konieczność ich zwiększenia, posługując się argumentem wzmocnienia zdolności obronnych swojego kraju. Ze względu na tę właśnie sugestię Ribbentrop zażądał przygotowania raportu na temat wysokości bułgarskich zamówień wojskowych, z którego wynikało jasno, że transporty pocisków były czasowo wstrzymywane, podobnie zresztą jak dostawy czołgów. Powodem były przede wszystkim prowadzone działania wojenne, najpierw przeciw Polsce, a od wiosny 1940 roku również przeciwko krajom zachodniej Europy (*notabene* informacje te potwierdzał specjalny wysłannik bułgarski w Berlinie generał Iwanow)²⁵. Najcięższa sytuacja panowała niewątpliwie w wojskach pancernych. W momencie wybuchu wojny Bułgaria dysponowała tylko dwoma rotami czołgów (sformowanymi zresztą dopiero w 1939 roku), w skład których wchodziło 14 lekkich czołgów włoskich Ansaldo-Fiat oraz 8 średnich czołgów Vickers. W połowie 1940 roku Niemcy dostarczyli również 36 czołgów Skoda, pochodzących z arsenałów czechosłowackich. Fiaskiem zakończyły się natomiast próby podjęte przez generała Rusewa, aby do Bułgarii dostarczyć przynajmniej 100 czołgów nowego typu, na co Berlin zareagował stanowczą odmową²⁶. W 1939 roku Bułgaria podpisała umowę na dostawę 300 kompletnych podwozi ciężarówek Opla, natomiast rok później kolejny kontrakt na dostawę 238 samochodów ciężarowych tej marki. Ponadto, w maju 1940 roku strony porozumiały się w kwestii zakupu 30 cystern do obsługi lotniskowej²⁷.

Znaczne zmiany przechodziło również bułgarskie lotnictwo. Pod koniec maja 1940 roku na podstawie specjalnej ustawy o siłach zbrojnych lotnictwo zostało uznane za kolejny, czwarty rodzaj sił zbrojnych, pozostający na służbie tego kraju. Jeszcze w tym samym miesiącu do Bułgarii trafiły zamówione na podstawie trzeciego kredytu nowoczesne samoloty bojowe, w tym 10 myśliwców Messerschmitt Bf-109, 24 samoloty szkolno-bojowe Arado Ar-96, a wkrótce również 11 samolotów bombowych Dornier Do-17. Po zajęciu Czechosłowacji oraz klęsce Francji w czerwcu 1940 roku Trzecia Rzesza przekazała z arsenałów obu krajów w sumie 153 samoloty bojowe, ustalając ich cenę na 40–60% rzeczywistej wartości. Na początku września 1940 roku Bułgaria dysponowała w sumie 595 samolotami (w tym 258 bojowymi), a poziom zatrudnienia w lotnictwie przekroczył liczbę 10 tys. osób. Należy przy tym podkreślić, że lotnictwo bułgarskie nie było w tym momen-

²⁵ З. Златев, *op. cit.*, s. 76.

²⁶ *Ibidem*, s. 76–77.

²⁷ Й. Илел, *Моторизацията на българската армия (1920–1944 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1982, т. 34, s. 96.

cie zdolne do podjęcia w zasadzie żadnych większych akcji o charakterze militarnym. Ich działania ograniczały się głównie do obrony granic kraju oraz kilku propagandowych demonstracji po objęciu w posiadanie terytorium Dobrudży Południowej²⁸.

Jesień 1940 roku była momentem ważnej zmiany w stosunkach bułgaro-niemieckich. Po utworzeniu osi Berlin – Rzym – Tokio 27 września Trzecia Rzesza zwiększyła siłę swoich nacisków na Bułgarię, składając rządowi w Sofii w ultymatywnej formie propozycję przyłączenia się do Paktu Trzech. W liście do Führera Borys III uchylił się od tej decyzji, wskazując, że dotychczasowa polityka Bułgarii, polegająca na zachowaniu neutralności, niesie z sobą więcej korzyści zarówno dla niej samej, jak również dla Trzeciej Rzeszy²⁹. W następnym miesiącu do koalicji hitlerowskiej przyłączyły się Węgry i Rumunia. Król Borys i premier Fiłow zdawali sobie sprawę, że wobec udzielonego wsparcia niemieckiego przy rewindykacji Dobrudży konieczne będzie ściślejsze związanie się z Niemcami, starali się jednak możliwie długo odciągać moment podjęcia ostatecznej decyzji, podkreślając nieprzygotowanie militarne kraju do udziału w wojnie, a także zagrożenie ze strony Jugosławii i Turcji. Ostatecznie Borys, przekonany, że armia niemiecka wkroczy na terytorium państwa nawet bez jego formalnej zgody, podczas spotkania z Hitlerem w Berchtesgaden w listopadzie 1940 roku – jak wskazuje badaczka tematu Elżbieta Znamierowska-Rakk – w zasadzie przyjął propozycję Berlina. Na decyzji Sofii w znacznym stopniu zaważył rozbudzony odzyskaniem Dobrudży rewizjonizm terytorialny, powszechny w zasadzie w całym społeczeństwie bułgarskim, liczącym na odzyskanie kolejnych utraconych po I wojnie światowej terytoriów³⁰. Środkiem nacisku na państwo bułgarskie było też okresowe opóźnianie, a nawet wstrzymywanie dostaw broni do tego kraju od jesieni 1940 roku. W październiku generał Rusew ponowił swój wniosek o przyspieszenie dostaw amunicji i uzbrojenia do Buł-

²⁸ Д. Недялков, *Въздушната мощ на Царство България*, ч. IV, София 2001, s. 3–6.

²⁹ *Писмо на цар Борис от 22 октомври 1940 г. до Хитлер по въпроса за присъединяването на България към тристранния пакт*, [w:] С. Нойков, В. Радев, *Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943*, София 1995, s. 105–107.

³⁰ E. Znamierowska-Rakk, op. cit., s. 91–94. Podczas wizyty w Niemczech Borys ponownie posłużył się argumentem nieprzygotowania militarne Bułgarii do wojny, jak również wskazywał, że koalicja hitlerowska odniesie więcej korzyści z zachowania neutralności przez to państwo. Powtórzył to również ambasadorowi niemieckiemu w Ankarze Franzowi von Papenowi, który w drodze z Berlina do Turcji na kilka dni zatrzymał się w Sofii, niewątpliwie wypełniając polecenie swojej centrali. Zob. *Доклад на германския посланик в Анкара от 22 ноември 1940 г. до Рибентроп относно проведен разговор с цар Борис в София*, [w:] С. Нойков, В. Радев, op. cit., s. 112–114.

garii, jednak Hitler wydał decyzję odmowną, stwierdzając, że należy wstrzymać się z dalszym wysyłaniem materiału wojennego aż do momentu określenia sytuacji politycznej między oboma krajami. Co prawda Goering ciągle zapewniał Sofię, że dostawy samolotów, części zamiennych i rozmaitej aparatury do obsługi lotnisk będą kontynuowane do momentu, w którym lotnictwo bułgarskie uzyska pełną zdolność bojową, ale faktycznie również one były realizowane wolniej, niż pierwotnie ustalono, a nawet były czasowo wstrzymywane. Nie udało się również uzyskać nowego kredytu na zakup kolejnych partii uzbrojenia³¹.

Umowę o przyłączeniu się Bułgarii do koalicji państw „Osi” podpisano ostatecznie 1 marca 1941 roku w Wiedniu. Berlin uzyskał formalnoprawne gwarancje politycznego i gospodarczego podporządkowania sobie Bułgarii, prawo tranzytu wojsk przez terytorium państwa oraz możliwość użytkowania strategicznych obiektów wojskowych (co było istotne w kontekście planowanego uderzenia militarne go przeciwko Grecji)³².

Przez cały omawiany okres władze w Sofii były świadome niebezpieczeństwa związanego z nadmiernym wzrostem wpływów Berlina w Bułgarii, jak również w całym regionie. Obawiano się przede wszystkim powtórki wydarzeń z tragicznego okresu I wojny światowej, kiedy to sprzymierzenie się z kajzerowskimi Niemcami zakończyło się dla Bułgarii klęską, utratą wielu ważnych terytoriów, nałożeniem obciążeń i zakazów na mocy traktatu z Neuilly oraz głębokim wstrząsem psychicznym całego społeczeństwa, w którym podłamana została wiara w instytucję monarchii jako gwaranta bezpiecznego funkcjonowania państwa w skomplikowanych realiach bałkańskich. Zaowocowało to między innymi pojawieniem się pierwszych organizacji o charakterze faszystowskim³³ oraz wzrostem wspomnianych już nastrojów rewizjonistycznych, nastawionych przede wszystkim na odzyskanie utraconych po I wojnie ziem, historycznie uważanych za bułgarskie. Jedynym państwem, które w realny sposób mogło wspomóc Bułgarię w jej działaniach, pozostawała Trzecia Rzesza, ze swojej strony konsekwentnie dążąca do trwałego związania tego bałkańskiego kraju więzami gospodarczymi oraz postrzegająca go jako potencjalnego strategicznego sojusznika

³¹ В. Златарски, *op. cit.*, s. 339–343.

³² С. Рачев, *Тристранният пакт и държавите от Югоизточна Европа (септември 1940 – март 1941 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1989, т. 47, s. 3–23; Д. Сирков, *Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт*, [w:] *Българско-германски отношения и връзки*, т. 1, София 1972, s. 435–465.

³³ Zob. Н. Поппетров, *Фашизмът в България. Развитие и прояви*, София 2008, s. 10–32.

w regionie. W omawianym okresie właściwie tylko Berlin umiejętnie prowadził politykę wiązania ze sobą Sofii (choć należy stwierdzić, że w znacznej części była ona nastawiona na realizację imperialnych interesów Niemiec). Kraje zachodnie starały się natomiast uczynić z niej dłużnika w stosunkach gospodarczych oraz próbowały mieszać się w sprawy wewnętrzne i politykę zagraniczną Sofii, nigdy nie oferując warunków podobnych do tych, jakie zaproponował Hitler, skutecznie zniechęcając ją do podtrzymywania relacji ze stolicami krajów zachodnich i ułatwiając ostateczny zwrot w stronę Berlina³⁴. Transport materiału wojennego był jednym z elementów tego procesu, od początku stanowiąc tak naprawdę – jak słusznie zauważył w swojej książce Richard Chary – pewien rodzaj deklaracji politycznej ze strony króla Borysa i gabinetu Kjoseiwanowa, a później Fiłowa, którzy decydując się na import broni z hitlerowskich Niemiec, zobowiązywali się również do podtrzymywania relacji z tym krajem (szczególnie w przypadku konfliktu zbrojnego), co wiązało się z koniecznością kupowania amunicji i części zamiennych w kolejnych latach³⁵.

Po przyłączeniu się Bułgarii do sojuszu z Niemcami ponownie wzrosła intensywność transportów broni do tego kraju. W kwietniu 1941 roku do Berlina przybył na czele kolejnej misji generał Rusi Rusew, składając zamówienie na dostawy broni o wartości 75 mln Reichsmarek. Niemiecki eksport materiału wojennego do Bułgarii kontynuowano do września 1944 roku, kiedy to na jej terytorium wkroczyła Armia Czerwona. Bułgaria z sojusznika przekształciła się we wroga Trzeciej Rzeszy, podejmując ofensywę przeciwko oddziałom niemieckim pozostającym jeszcze na Bałkanach. Kwestie te wykraczają jednak poza ramy czasowe ujęte w niniejszym tekście³⁶.

Należy podkreślić, że między sierpniem 1938 a końcem lutego 1941 roku dostarczono do Bułgarii znaczące ilości sprzętu wojskowego, który w żadnym razie nie mógł być wyprodukowany mizernymi siłami bułgarskiego przemysłu zbrojeniowego. Dzięki broni niemieckiej dowództwu bułgarskiemu udało się dokonać modernizacji w niektórych rodzajach wojsk i poprawić zdolności obronne państwa. Do momentu przyłączenia się Bułgarii do państw „Osi” kraj ten dysponował jednak w dalszym ciągu przestarzałym

³⁴ A. Tooze, M. Ivanov, *Disciplining 'The Black Sheep of the Balkans': Financial Supervision and Sovereignty in Bulgaria, 1902–1938*, "Economic History Review" 2011, Vol. 64, No. 1, s. 30–51.

³⁵ R. Chary, *Bulgarian Jews and the Final Solution in Bulgaria, 1940–1944*, Pittsburgh 1972, s. 13.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. *България. Непризнаният противник на Третия Райх*, съст. В. Тошкова, Н. Котев, Р. Николов, София 1995.

sprzętem. Szczególnie dotkliwie odczuwalny był brak nowoczesnego lotnictwa i artylerii przeciwlotniczej, a także wojsk pancernych, stanowiących o sile militarnej państw w pierwszej połowie XX wieku. Między innymi również z tych względów Bułgaria przez cały okres wojny uchylała się od prowadzenia aktywniejszych działań militarnych, ograniczając działalność do umacniania swojej dominacji na świeżo odzyskanych terytoriach Macedonii Wardarskiej i Tracji Zachodniej.

Aneks

Tabela 1. Wielkość importu i eksportu między Bułgarią i Niemcami w latach 1933–1940

Rok	Udział Trzeciej Rzeszy w imporcie do Bułgarii (w %)	Udział Bułgarii w eksporcie do Trzeciej Rzeszy (w %)
1933	38,2	36
1934	40,1	42,7
1935	53,5	48
1936	61	47,6
1937	54,2	43,1
1938	52	58,9
1939	65,5	67,8
1940	69,6	59,2

Źródło: Н. Генчев, *Българо-германски дипломатически отношения (1938–1941 г.)*, [w:] *Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали*, т. 1, ред. Х. Христов, София 1972, s. 393.

Tabela 2. Wielkość budżetu Bułgarii i udział w nim wydatków na cele wojskowe w latach 1939–1944

Rok	Budżet państwa (w lewach)	Budżet armii (w lewach)	Udział budżetu wojska w całych wydatkach państwa (%)
1939	10 167 000 000	2 961 000 000	29,1
1940	12 050 000 000	3 523 000 000	29,2
1941	19 733 000 000	7 745 000 000	39,3
1942	28 774 000 000	10 085 000 000	35
1943	42 642 000 000	15 098 000 000	35,4
1944	50 970 000 000	22 351 000 000	43,8

Źródło: Л. Петров, *Разходите за отбраната от 1939 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 4, s. 127.

Tabela 3. Import materiału wojennego z Trzeciej Rzeszy do Bułgarii od sierpnia 1938 roku do 30 czerwca 1939 roku

Rodzaj broni	Liczba sztuk	Producent
Armaty górskie kalibru 75 mm	56	Krupp
Haubice polowe kalibru 150 mm	20	Krupp
Lekkie działa polowe kalibru 105 mm	60	Krupp
Działa automatyczne kalibru 20 mm	162	Rheinmetall
Działa przeciwlotnicze kalibru 75 mm	20	Rheinmetall
Miny	160	-
Pociski artyleryjskie (różnego kalibru)	2800	-
Łodzie torpedowe	2	-

Źródło: 3. Златев, *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник” 1996, кн. 4, s. 82.

Tabela 4. Import materiału wojennego z Trzeciej Rzeszy od 1 stycznia do 31 grudnia 1940 roku (wybrane rodzaje sprzętu)

Rodzaj broni	Liczba sztuk	Producent
Włoskie czołgi GTO	36	-
Czołgi „Skoda” LT wz. 35 (zdobyczne)	9	Skoda
Ciężarówki „Opel”	330	Opel
Cysterny (do obsługi lotnisk)	25	-
Podwozia do ciężarówek Steyr-Daimler	200	Steyr-Daimler
Motocykle	37	Zundapp, BMW
Myśliwce Messerschmitt Me-109	10	Messerschmitt
Bombowce Dornier Do-17	11	-
Samoloty Arado-96	24	-
Samoloty francuskie i czechosłowackie (zdobyczne)	153	m.in. Avia (Czechosłowacja)
Samoloty B-71	8	-
Samoloty B-122	12	-
Silniki lotnicze Avia H 12431 (Czechosłowacja)	25	Avia
Armaty górskie kalibru 75 mm	40	Krupp
Działa przeciwpancerne kalibru 37 mm	100	Krupp
Działka automatyczne kalibru 20 mm	163	Rheinmetall
Haubice polowe kalibru 150 mm	20	Krupp
Haubice polowe kalibru 105 mm	54	Rheinmetall
Działa przeciwlotnicze kalibru 75 mm	40	Rheinmetall
Moździerce	160	Rheinmetall
Torpedy	11	-
Karabiny „Mannlicher”	74 000	-

Lekkie karabiny maszynowe	3500	-
Pociski do dział przeciwpancernych (37 mm)	30 000	Krupp
Pociski do dział przeciwlotniczych (88 mm)	29 000	Krupp
Pociski do dział przeciwlotniczych (75 mm)	72 000	Rheinmetall
Pociski do dział przeciwlotniczych (20 mm)	90 000	Krupp
Pociski do haubic polowych kalibru 150 mm	4000	Rheinmetall
Naboje do karabinów kaliber 7,92 mm	1 500 000	DVM
Naboje do pistoletów kaliber 9 mm	50 000	Hahn und Kolb
Trotyl	3000 kg	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: З. Златев, *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник” 1996, кн. 4, s. 83–85.

Tabela 5. Stan wyposażenia niektórych rodzajów wojsk armii bułgarskiej w momencie wybuchu II wojny światowej

Rodzaje wojsk	Zapotrzebowanie	Liczba sztuk na wyposażeniu	Braki
Piechota			
Karabiny „Mannlicher”	204 824	112 608	92 216
Lekkie karabiny maszynowe	6615	4252	2363
Ciężkie karabiny maszynowe	4290	3296	994
Karabiny przeciwpancerne	332	308	24
Moździerze	473	367	106
Artyleria			
Działa kalibru 75 mm	643	601	42
Haubice kalibru 105 mm	166	148	18
Działa długolufowe kalibru 105 mm	28	22	6
Haubice kalibru 120 mm	40	36	4
Haubice kalibru 150 mm	37	30	7
Działa przeciwlotnicze kalibru 20 mm	330	250	80
Działa przeciwlotnicze kalibru 75 mm	-	-	-
Działa nadbrzeżne D-50 kalibru 100 mm	4	4	-
Działa nadbrzeżne kalibru 150 mm	11	11	-
Działa nadbrzeżne D-35, D-45, D-75	8	8	-
Działa okrętowe i wyrzutnie torped	56	21	35
Wojska pancerne			
Lekkie czołgi włoskie „Fiat Ansaldo”	14	14	-
Angielskie czołgi średnie „Vickers”	8	8	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Л. Спасов, *Дейността на българските правителства за въоръжаване на войската (1919–1939 г.)*, „Военноисторически сборник” 1984, кн. 6, s. 67–68.

Tabela 6. Najważniejsi odbiorcy niemieckiej broni w latach 1936–1941

Rok	Państwo	Wysokość eksportu (%)
1936	Chiny	47
	Węgry	10,4
	Bułgaria	9,8
	ZSRR	6,8
	Portugalia	5,3
	Turcja	4,5
1937	Chiny	36,8
	Węgry	15
	Turcja	8,3
	Portugalia	7,7
	Grecja	7,6
	Bułgaria	7
1938	Brazylia	42
	Państwa bałkańskie	40
1939	Państwa bałkańskie	65,3
1940	ZSRR	40
	Państwa bałkańskie	33,3
1941	Włochy i Rumunia	76,6

Źródło: C. M. Leitz, *Arms Exports from the Third Reich, 1933–1939: The Example of Krupp*, "Economic History Review" 1988, Vol. LI, No. 1, s. 146.

GERMAN EXPORT OF ARMAMENTS TO BULGARIA BETWEEN AUGUST 1938 AND FEBRUARY 1941

ABSTRACT

The article discusses the issue of German export of armaments to Bulgaria from August 1st, 1938 to March 1st, 1941. Within these two and half year Bulgaria, thanks to the credits granted by Berlin, bought many different types of weaponry, preparing for the realization of its revisionist goals, mostly regaining the territories lost after the end of WWI. German deliveries of armaments did not let Bulgaria to fill gaps in its army equipment and regain the status of a strong military power in the Balkans, but were a useful tool in hands of Berlin, aiming at strengthening its position in this Balkan country. Finally, Bulgaria joined the Axis powers in the beginning of 1941.

KEYWORDS

export of armaments, Second World War in the Balkans, history of Bulgaria, German-Bulgarian relations

BIBLIOGRAFIA

1. *България. Непризнаният противник на Третия Райх*, съст. В. Тошкова, Н. Котев, Р. Николов, София 1995.
2. Вачков Д., Иванов М., *Българският външен дълг през „второто златно десетилетие”, 1934–1939 г.*, [w:] *Историята на българския външен дълг на България 1878–1990 г.*, ч. II, ред. Д. Вачков, М. Иванов, Ц. Тодорова, София 2008.
3. *Дипломатически документи по участието на България във втората световна война, Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Къосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939–1944 г.)*, съст. Ц. Билярски, И. Гезенко, София 2006.
4. Генчев Н., *Българо-германски дипломатически отношения (1938–1941 г.)*, [w:] *Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали*, т. 1, ред. Х. Христов, София 1972.
5. Златарски В., *Райхът и Царството. Германското присъствие в България 1933–1940 г.*, София 2014.
6. Златев З., *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник” 1996, кн. 4.
7. Илел Й., *Моторизацията на българската армия (1920–1944 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1982, т. 34.
8. Колева М., *Германската икономическа политика към България между двете световни войни 1919–1939 г.*, София 2012.
9. Людеман Е., *За икономическата експанзия на германския империализъм в Румъния, България и Югославия преди 1945 г.*, „Исторически преглед” 1970, кн. 5.
10. Недялков Д., *Въздушната мощ на Царство България*, ч. IV, София 2001.
11. Нойков С., Радев В., *Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943*, София 1995.
12. Петров Л., *Някои проблеми на военната политика на България през периода 1934–1939 г.*, „Известия на Института за Военна История” 1983, т. 36.
13. Петров Л., *Разходите за отбраната от 1939 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 4.
14. Поппетров Н., *Фашизмът в България. Развитие и прояви*, София 2008.
15. Прокопиев А., *Отбрана на морско крайбрежие от българската армия през втората световна война (1939–1944)*, София 2013.
16. Рачев С., *Тристранният пакт и държавите от Югоизточна Европа (септември 1940 – март 1941 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1989, т. 47.
17. Сирков Д., *Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт*, [w:] *Българско-германски отношения и връзки*, т. 1, София 1972.
18. Спасов Л., *Българската дипломация 1919–1944 г.*, София 2015.
19. Спасов Л., *Дейността на българските правителства за въоръжаване на войската (1919–1939 г.)*, „Военноисторически сборник” 1984, кн. 6.
20. Явашчев С., *Реформите в българската армия, отразени в регламентиращите документи от 1919 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 6.
21. Chary R., *Bulgarian Jews and the Final Solution in Bulgaria, 1940–1944*, Pittsburgh 1972.
22. Kastyory A., *Rozbiór Rumunii w 1940 roku*, Warszawa 2002.
23. Leitz C. M., *Arms Exports from the Third Reich, 1933–1939: The Example of Krupp*, “Economic History Review” 1988, Vol. LI, No. 1.

24. Stawowy-Kawka I., *Ekspansja gospodarcza Trzeciej Rzeszy w Jugosławii i Rumunii (1929–1939)*, Kraków 1993.
25. Tooze A., Ivanov M., *Disciplining 'The Black Sheep of the Balkans': Financial Supervision and Sovereignty in Bulgaria, 1902–1938*, "Economic History Review" 2011, Vol. 64, No. 1.
26. *Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol Signed at Neuilly-Sur-Seine, November 27, 1919*, Ottawa 1920.
27. Znamierowska-Rakk E., *Bułgarski rewizjonizm terytorialny a zbliżenie Bułgarii z III Rzeszą*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 2009, t. XLIV.

